

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ БЕОГРАДА 75 ГОДИНА ОД ОСНИВАЊА

Апстракт: Историјски архив Београда велики јубилеј (75 година од оснивања) прославља 26. септембра 2020. године. То је повод да се прикажу његова досадашња достигнућа, али и да се потпуније реконструише његова прошлост, критичније сагледа комплетан рад и поставе неки нови циљеви и захтеви за будућност.

Са жељом да се још једном прикажу стручне али и креативне могућности запослених у свим организационим јединицама Архива, приређена је пригодна монографија која ће из штампе изаћи до краја године. Радећи на изради ове публикације чланови Редакционог одбора допунили су богату историју ове институције неким новим сазнањима и подацима и дали пресек значајних остварења из области сређивања, обраде, заштите и дигитализације архивске грађе, као и изложбене и издавачке делатности.

Базирајући рад на подацима изнетим у поменутој монографији, аутори овог текста хтели су да се овим поводом, и на овај начин, још једном подсетимо тих првих 75 година.

Кључне речи: Историјски архив Београда, седамдесет пет година, архив

ЗЕМУНСКА ИСТОРИЈСКА АРХИВА

Архивска грађа Библиотеке града Београда говори о првој иницијативи за оснивање Градског архива у Београду. Из преписке адвоката др Драгића Јоксимовића и Градског поглаварства Београда из 1938. године види се његов предлог који је упућен на разматрање Културном одсеку.³

Годину дана касније Градско поглаварство Београда донело је 1939. одлуку да се целокупна Земунска историјска архива, која је настала радом земунског Магистрата (касније Градског поглаварства у Земуну) од 1749. године, када је Земун припојен Војној граници, па до 1934, када прелази под надлежност Београдске општине, односно њеног одељка у Земуну, пренесе у две просторије, у ту сврху опремљене дрвеним полицама у Улици кнегиње Љубице 1 (данас Змај Јовина).

На овој адреси је српски књижевник Александар Вучо, припадник надреа-

¹ архивски саветник, zorica.netaj@arhiv-beograda.org

² виши архивист, sneza.lazic@arhiv-beograda.org

³ Библиотека града Београда БГБ-РУ-III-5-инв. бр. 600; Историјски архив Београда, Архива секретаријата, 1954, фасцикла III.

лизма, подигао здање 1922. године по пројекту инжењера Василија Бикара⁴, које је 1935. откупила Београдска општина и у коме је 1940. године свечано отворен Дом културе. У њему су, на једном месту, биле смештене све градске институције културе - Библиотека и Музеј Општине града Београда са својим одељењима и Земунска историјска архива.

Уз велику помоћ председника Београдске општине Јеврема Томића, Марија Илић Агапова, управница Библиотеке града Београда, била је носилац овог пројекта и из њеног говора на отварању Дома сазнајемо да је ова архива садржала 1.512 фасикли и завежања, протокола, регистара и друге грађе.⁵

ОСНИВАЊЕ АРХИВА

18

Након Другог светског рата судбина архивске грађе пратила је хаотично стање у земљи. Део грађе уништен је у бомбардовањима или је растурен, нестао, па чак и спаљен. На срећу, грађа Земунске историјске архиве склоњена је ради заштите од савезничког бомбардовања 1944. у трезор Народне банке, али се налазила у потпуно расутом и несређеном стању.⁶ Превасходна заштита ове значајне архивске грађе била је индиректан повод за оснивање Градског архива, данас Историјског архива Београда (у даљем тексту Архив).

Извршни одбор Народног одбора града Београда, на седници од 26. септембра 1945. године, донео је одлуку о оснивању Градског архива у Београду са задатком да прикупља оригинална документа градских установа, као и фотографије значајних личности чији је рад везан за Београд.⁷ Интересантно је то да формално решење о оснивању никада званично није донето, већ је датум одржавања седнице прихваћен као датум оснивања.⁸ Архив је радио у окриљу Библиотеке града Београда све до 1947. године, када постаје самостална установа са посебним буџетом.

О пионирским данима Градског архива Београда, када је од 9. априла 1946. године професор историје Лазар Ћелап био управник (1946-1954) а уједно и једини стално запослени службеник, забележено је у првом *Летопису архива 1946-1960*. Ово изванредно сведочанство говори о његовом ентузијазму и раду на сређивању тада јединог архивског фонда (Земунског магистрата) који ће понети инвентарни број 1, а од 1979. одлуком Извршног већа Скупштине Савезне Републике Србије постати архивска грађа од изузетног значаја.⁹ Иако без приручника, литературе, упутстава за рад и стручних течајева, рад на сређивању трајао је две и по године, а послове на сређивању архивске грађе обављали су још и Танасије Илић и Јелена Милић.

⁴ ИАБ-ОГБ-ТД, Ф13-4-1922.

⁵ Љубомир Дурковић Јакшић, *Библиотека града Београда 1928-1945*, Београд 1995, 107.

⁶ Лазар Ћелап, *Градска државна архива у Београду*, Годишњак Музеја града Београда I, Београд 1954, 365-366.

⁷ *Затписници ИНОО града Београда 1944-1945*, приредили: Бранко Петрановић, Војислав Ћирковић, Београд 1979, 501.

⁸ *Педесет година Историјског архива Београда*, Београд, 1995, 12; *Летопис Историјског архива Београда 1946-1960*, 1.

⁹ *Службени гласник СР Србије*, бр. 18/1979.

Убрзо су преузети и неки други значајни фондови, попут Београдски еснафи, Трговинска комора у Београду и Певачко Друштво „Мокрањац”. Сва архивска грађа која је прикупљена у том периоду је сређена, израђени су и први сумарни инвентари, а из аката важнијих фондова начињена су регеста. Коришћење архивске грађе почело је 1948. године, упоредо са почетком процеса сређивања архивских фондова и збирки, а први истраживач био је Ђуро Гавела, управник Музеја Вука и Доситеја, који је истраживао архивску грађу у вези са ова два српска великана.¹⁰

Како су потребе за запосленима и простором за смештај грађе расле, Извршни одбор Народног одбора града Београда донео је 1954. године одлуку да се Архив премести у зграду бивше Класне лутрије, на углу Васине и Змај Јовине улице, где је остао скоро двадесет година.

У ЗГРАДИ КЛАСНЕ ЛУТРИЈЕ

19

Пресељењем у други објекат, Архив је кадровски ојачао са 36 запослених и проширио своју делатност, постепено израстајући у значајну установу културе. Лазара Ћелапа на месту управника замењује др Перо Дамјановић (1954-1958), који успоставља сарадњу са научним установама и стручњацима. И даље се интензивно ради на преузимању архивске грађе, њеном сређивању и пружању на коришћење за разне културне и научне потребе. Урађена је прва организациона шема Архива и образовани су Одсеци.

Иако су пре пресељења извршени детаљна реконструкција и адаптација, нова зграда ипак није у потпуности задовољавала потребе Архива. Имала је 1.000 m² за смештај 3.500-4.000 дужних метара архивске грађе, а број прикупљених фондова већ је достигао 185. Просторије су биле изложене прашини и уличним гасовима, а неке су биле и влажне. Научни радници, истраживачи и корисници архивске грађе радили су у истим просторијама са службеницима Архива, а за техничке радионице није било места.¹¹ Формиране су књиговезница и приручна библиотека.¹² Тек након поклона др Јанка Рајачића, шеснаест свезака Брокхаусовог лексикона штампаног 1894, књижни фонд почео је полако да се увећава, тако да је 1956. износио око 5.000 „свезака”.¹³

Како се у међувремену проширила и територијална надлежност Архива,¹⁴ започет је рад на заштити архивске грађе у регистратурама. Надлежност Архива се поред ужег градског подручја проширила и на приградске општине Барајево, Сопот, Обреновац, Гроцку и Сурчин, а од 1973. године и на Младеновац и Лазаревац.

¹⁰ Бранислав Вучковић, „Коришћење архивске грађе“, у: *Педесет година Историјског архива Београда*, Београд 1995, 143-145.

¹¹ Гојко Лађевић, *Двадесет пет година рада Историјског архива Београда 1945-1970*, Архивски преглед, бр. 1-2, Београд 1970, 163-170; Гојко Лађевић, *Отварање нове зграде Историјског архива Београда*, Архивски преглед, бр. 1-2, Београд 1973, 273-275.

¹² Танасије Ж. Илић, *О стручној библиотеци Историјског архива Београда*, Гласник Историјског архива Београда, бр. 1, Београд 1960, 32.

¹³ *Летопис Историјског архива Београда 1*, Београд 1949, 10.

¹⁴ Закон о подели територије НР Србије на општине, градове и срезове, *Службени гласник НР Србије*, 1952.

Први Савет Архива именован је 1955. године и имао је задатак да доноси план рада и финансија, правилнике за рад читаонице, као и упутства за издавачку и изложбену делатност. Осим тога, спроводио је систематизацију радних места, старао се о стручном усавршавању запослених, водио бригу о смештају и заштити архивске грађе и др.

Савет је постојао до 1964. године, а његов први председник био је професор Филозофског факултета у Београду др Јорјо Тадић. Под његовим надзором отварају се прве архивске изложбе „Београд кроз архивска документа XVIII-XIX века” (1955) и „Поглед у нашу прошлост – документа приморских архива X-XIX века” (1957), у оквиру манифестације *Недеља архива*.

Савет је такође донео одлуку да се посао око публиковања грађе за историју Београда повери Архиву. За руковођење овим послом формиран је Одбор који су сачињавали истакнути историчари: др Никола Вучо, Перо Дамјановић, др Михаило Динић, др Сергеј Димитријевић, др Драгослав Јанковић, Јован Марјановић, др Георгије Острогорски, др Јорјо Тадић, др Васо Чубриловић и Едиб Хасанагић. Одбор је формирао четири редакције за поједине временске периоде које су израђивале планове за објављивање грађе. У редакцији Пере Дамјановића и Таназија Илића, као прву публикацију у свом издању, Архив је објавио *Грађу из земунских архива за историју Првог српског устанка 1804-1808. I* (1955), поводом прославе 150 година од Првог српског устанка.

Савет Архива донео је 1956. године и први Статут Историјског архива Београда, који је уједно био и први статут једне архивске установе у Србији, и као такав дуго служио као узор за израду статута других архива.¹⁵

ДАНИЦА ГАВРИЛОВИЋ

Када говоримо о овом изузетно значајном периоду не можемо а да не поменемо Даницу Гавриловић, (1926-1978), врсног познаваоца архивске теорије и праксе, која је своје најзначајније године трагања за новим и модернијим приступима у архивској струци остварила управо у Историјском архиву Београда, где се запослила 1956. године. Посебно интересовање имала је за област информатике и аутоматизације, као и њихову практичну примену у архивистици. У периоду од 1960. до 1970. године била је члан студијске групе *Mécanographie-électronique*, са седиштем у Паризу. Била је члан редакцијског одбора првог броја Архивског прегледа, касније и *Архивског алманаха*, те један од њихових најплоднијих сарадника и аутора. Објавила је бројне стручне радове у часопису *Архивист*, била је један од приређивача *Водича архива Србије* (1975), а за допринос у изради публикације *Историја Београда* (I-III), у редакцији Васе Чубриловића, добила је Октобарску награду Града Београда (1974).

У знак сећања, одмах након њене смрти 1979. године, Друштво архивских радника Народне Републике Србије установило је Фонд и годишњу награду „Даница Гавриловић”, која је први пут уручена 1980. и додељивана је до почетка деведе-

¹⁵ *Статут Државног архива Београда*, Архивски преглед, бр. 3-4, Београд 1956, 49-51.

сетих година прошлог века.¹⁶ Лични фонд Данице Гавриловић, настао током живота и рада, чува се са посебним пијететом у Историјском архиву Београда.¹⁷

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ БЕОГРАДА

Током мандата директора Вељка Купрешанина (1958-1969) долази до промене назива - Државна архива града Београда преименована је у Историјски архив Београда.

Након првих петнаест година постојања (1960) Архив је располагао са 200 архивских фондова и информативних средстава који су чинили архивску грађу приступачнијом. Истраживачима су поред већ поменутих фондова били доступни још и Управа града Београда, Окружни суд за град Београд, поједина друштва и удружења, као и Збирке поклона и откупа. Рад Читаонице регулисан је првим *Правилником о раду читаонице* усвојеном 1959. године.¹⁸

Иако је републички закон о архивској грађи обавезивао архиве да проблеме публикавања решавају својим општим актима, само су Архив Србије и Историјски архив Београда донели „Правилник о издавачкој делатности”. Приоритет приликом публикавања имала су информативна средства. Поред њих, публиковане су и књиге архивске грађе, библиографије, хронологије, биографије, документа и чланци из домаће и стране литературе о Београду, радови из архивистике и преводи грађе из стране стручне литературе. Стручно веће Архива покренуло је и периодичну стручну публикацију *Гласник Историјског архива Београда* која је штампана у периоду 1960-1963. године.

Планом редакције за објављивање грађе о Београду у периоду од XVI до XVII века предвиђено је издавање серије књига о утисцима страних савременика (француских, немачких, италијанских, енглеских) о Београду и Србији. Из штампе је изашло осам публикација међу којима и *Грађа за историју Београда од 1717. до 1739. I* (1958), *Београд и Србија у списима француских савременика XVI – XVII века* (1961), *Турски извори за историју Београда 1476-1566.* (1964). У овом првом периоду, током профилисања изложбене делатности, обрађиване су теме које ће се у наредним периодима и на савременији начин понављати касније, попут „Логор на Бањици“ (1958), „Бањички логор 1941-1944“ (1961) и „Логор Бањица – Логораши“ (2009).

¹⁶ Одлука о оснивању фонда за награду Даница Гавриловић, Архивски преглед, бр. 1, Београд 1979, 106-108; *Правилник о додељивању годишње награде Даница Гавриловић архивским радницима Србије*, Архивски преглед, бр. 1, Београд 1979, 109-112.

¹⁷ Више у: Мирјана Обрадовић, *Водич кроз легате, личне и породичне фондове*, Историјски архив Београда, Београд 2017, 84-85.

¹⁸ *Правилник о раду у читаоници Историјског архива Београда*, *Гласник Историјског архива Београда* бр. 1, Београд 1960, 45-48.

ЗГРАДА НА НОВОМ БЕОГРАДУ

Најважнији догађај током мандата Гојка Лађевића (1969-1975) свакако је усељење у први наменски грађен Архив након Другог светског рата у Србији.

Модерна зграда Историјског архива Београда на Новом Београду настала је по пројекту архитекте Милана Јерковића и садржи све елементе архитектонског стила Ле Корбизијеа. Грађена је у периоду 1969-1972. године, а свечано ју је отворио Живорад Ковачевић, потпредседник Скупштине града Београда, 15. октобра 1973. године.

фотографија: Бојан Коцев

Изграђена је на терену од око 7.200 m², са корисном површином објекта од око 4.500 m². У посебно одвојеном делу објекта, на два одвојена спрата, смештени су климатизовани депои за смештај архивске грађе на површини 2.600 m². У саставу депоа налазиле су се и четири посебне просторије за чување изузетно значајних фондова, а у специјално изграђеном бункеру микрофилмови. Грађа из депоа допремала се помоћу уграђеног теретног лифта.

Стручне радионице попут фото-лабораторије, књиговезнице и конзерваторско-препараторске радионице, биле су опремљене најсавременијом техничком опремом и апаратима за рад. Канцеларије су опремљене за рад максимално два запослена. Корисницима су на располагању стајали читаоница са библиотеком са око 8.000 публикација и 1.300 бројева часописа, информативна картотека, микрочитачи и други технички апарати. Посебна сала за предавања била је опремљена најсавременијом техничком опремом, попут епидијаскопа, дијапројектора и тонског кинопројектора.¹⁹

Плански осмишљена сеоба архивске грађе и инвентара била је тако добро

¹⁹ Гојко Лађевић, *Отварање нове зграде Историјског архива Београда*, Архивски преглед, бр. 1-2, Београд 1973, 273-277.

организована да је цео посао обављен за само месец дана. У том тренутку Архив је имао 387 фондова и збирки, у дужини од 3.764 метара и у њему је радило 37 запослених.

Започиње се са микрофилмовањем вредне архивске грађе, а први фонд чије је микрофилмовање започето био је најстарији фонд Архива – Земунски магистрат. Упоредо са њим снимало се и Одељење Специјалне полиције Управе града Београда, да би се осамдесетих година прошлог века приступило сликању партијских фондова, Градског комитета Савеза комуниста, Универзитетског комитета Савеза комуниста Србије – Београд и на крају Збирке црквених матичних књига.

Социјалистичко друштвено уређење у овом периоду подразумевало је и тематски пожељне изложбе и публикације посвећене пре свега јубилејима из народноослободилачке борбе, револуционарним ликовима из југословенске новије историје, омладинским радним акцијама на изградњи Београда или историји радничког покрета. Изложба под називом „Сто година од рођења Владимира Илича Лењина“ (1970), од неколико стотина експоната, премијерно приказана у просторијама Архива, касније је пренета у многе школе и радне организације, а затим и у многе градове Србије. Процењује се је имала преко 100.000 посетилаца.²⁰

ПОЧЕЦИ ЛЕГАТОРСТВА

Појам Легат у Историјском архиву Београда користи се од 1981. године чиме се истиче величина добијене заоставштине као културног добра. Легаторство је започето вишегодишњим преузимањем заоставштине Константина Коче Поповића и његове супруге Лепосаве Лепе Перовић, пред крај мандата директора др Радомира Богдановића (1976-1981). Том приликом на чување није предата само убицајена архивска грађа, већ и други артефакти, чији су смештај, чување, одржавање и излагање поставили велике изазове пред запослене Архива.

Преузимање овакве разноврсне архивске грађе интензивирано је последњих двадесетак година, тако да Архив данас чува 21 легат, 31 личних и пет породичних фондова, а Легат Коче Поповића је по обиму и вредности артефаката највећи.

Мандат др Радомира Богдановића обележила је и интензивнија архивска сарадња на међународном нивоу, с обзиром да је био члан југословенске комисије Унеска за реституцију архивске грађе. Поред ове, обављао је и функцију председника Удружења архивских радника Србије, а био је и члан одбора САНУ за публикавање грађе о Другом светском рату, као и главни и одговорни уредник стручног часописа *Архивист*.

Настављајући тренд социјалистичке тематике Архив је организовао осам изложби, као што су „Омладина с Титом у радне победе 1941-1977“ (1977) или „Тридесет пет година у социјализму 1944-1979“ (1979), а из штампе су изашле четири публикације међу којима *Дубровачка архивска грађа о Београду 1572-1593*, II (1976) и *Нјемачка окупациона управа у Београду 1941-1944* (1979).

²⁰ Ђорђе Пиљевић, *Сто година од рођења Владимира Илича Лењина*, Архивски преглед, бр. 1-2, Београд 1970, 180-188.

САРАДЊА СА МОСКОВСКИМ ИНСТИТУЦИЈАМА КУЛТУРЕ

Сарадња са руским институцијама културе, поготово Обједињеним московским архивима (1996), започета још током мандата директора Гојка Лађевића, интензивирана је за време директора Божидара Драшкића (1981-2001). Резултати ове сарадње били су организовање заједничких и гостујућих изложби, публиковање књига и учешће на конференцијама. Изложба „Руски емигранти у Београду – траг и инспирација” (1996) гостовала је и у Москви. Објављена је књига *Судбине руских емиграната у Београду* (1997) Игора Блуменуа, заједничко издање Историјског архива Београда и Обједињених московских Архива. У години НАТО бомбардовања Савезне Републике Југославије (1999) у Руском дому отворена је изложба „Валерије Сташевски”, а у Москви „Милосрдни анђео”, документарна изложба посвећена овој војној акцији.

Међу издањима Архива најзначајније је објављивање информативних средстава *Водич Историјског архива Београда I и II* (1984. и 1991), а разноврсност је унело и неколико монографија из новије историје, међу којима се издвајају *Успон Београда I и II* (1994. и 2000) Миливоја М. Костића²¹ и *Београд између два светска рата – Управа града Београда 1918-1941* (1995) Бранислава Божовића.

У овом периоду Архив је добио више значајних признања, међу којима се истичу Орден заслуга за народ са сребрним зрацима (1985), награда из Фонда Данице Гавриловић (1985), награда Градског фонда за културу за публикацију *Водич Историјског архива Београда II* (1991), награда за уметничко решење монографије *50 година Историјског архива Београда* (1995) и „Златна архива” (2001).

Педесет година након оснивања (1995), Архив је располагао са око 2.000 фондова, у укупној количини од 12 километара грађе. На годишњем нивоу издавало се око 2.550 уверења за потребе грађана.

Одлукама Скупштине Републике Србије из 1979. и 1998. године 39 фондова и две збирке Архива проглашене су за културно добро од изузетног значаја²², а Одлуком одбора Архива Србије из 1998. за културно добро од великог значаја.²³ За културна добра од изузетног значаја проглашени су фондови настали радом државних институција које су деловале од половине XVIII до половине XX века на територији Београда и Земуну попут Управе града Београда, Земунског магистрата, Скупштине града Београда, Окружног и Трговачког суда у Београду, Трговинске коморе, разних еснафа, као и Збирке планова и мапа и црквених матичних књига.

Крај XX века обележио је пад квалитета функционисања архивске службе у организационом, стручном, па и кадровском смислу. Уследили су и неки неразумни потези, као што је одлука Скупштине града Београда из 1993. године којом се део објекта Историјског архива Београда, површине 275m², дао на коришћење приватној фирми. Не треба посебно наглашавати колико је њено присуство и рад фирме

²¹ Заједничко издање Историјског архива Београда, Библиотеке града Београда и Завода за заштиту споменика културе града Београда.

²² *Службени гласник СР Србије*, бр. 18/1979; *Службени гласник Републике Србије*, бр. 42/1998.

²³ *Категоризација архивске грађе*, Архивски преглед, бр. 1-4, 1998/99, Београд 2003, 129-183.

ризик за безбедност, чување и очување културног добра које се у Архиву налази. Борба за овај простор траје већ две деценије.

НОВИ МИЛЕНИЈУМ

Уласком у XXI век, како сам објекат, тако и саме службе Архива, изискивале су промене како би се прилагодиле савременим захтевима и тенденцијама. Доласком директорке др Бранке Прпе (2001-2009) Архив полако заузима нови курс, окрећући се Савету Европе и међународним архивским институцијама, што је довело до потписивања Протокола о сарадњи са Градским архивом Будимпеште (2008), као и до развоја и примене нових информационих технологија и међународних стандарда у архивистици.

Убрзани развој информатичких технологија захтевао је од савремене архивске службе брзе одговоре на многа отворена питања, али одговора није било. Ослушкујући и развијајући сопствене потребе, Историјски архив Београда оформио је Центар за информације (2003), а од 2005. године запослени за опис обрађене архивске грађе до нивоа документа користе сопствени програмски модул *Јанус*, потпуно усаглашеним са ISAD(g) стандардом, тј. Општим међународним стандардом за опис архивске грађе.

Нагли развој технолошких могућности и недостатак материјалних средстава допринео је да микрофилмовање у Архиву готово замре, па је стога следеће велике микрофилмске подухвате поверио специјализованој установи. Поред приоритетне заштите микрофилмовањем грађе најстаријих и најзначајнијих фондова, долази до публиковања тих фондова и процвата издавачке делатности. Издаје се серија од шест књига *Живети у Београду* (2003-2008) на основу грађе из фонда Управе Града Београда, а на основу књиге заточеника концентрационог логора Бањица излази двотомна публикација *Логор Бањица – Логораши 1941-1944* (2009). Публикације су рађене и у оквиру сарадње са Карић фондацијом и Музејом аутомобила (*Аутомобил у Београду*, 2002) или под покровитељством Унеска (*Милорад Мишковић – Играти живот*, 2009). Приређивачи, аутори уводних студија или предговора, често су истакнути професори историје са Филозофског факултета и историјских института.

Издавачким подухватом Архива у првој деценији овог века сматра се *Модерна српска држава (1804-2004). Хронологија*, (2004). Ово репрезентативно издање, приређено поводом обележавања двестагодишњице од Првог српског устанка, резултат је заједничког рада преко тридесет истакнутих аутора и чланова редакције. Нова методологија огледала се у паралелном представљању свих области друштвеног живота (политика, култура, друштво, економија), по концепту „тоталне историје”. Текстуалну вредност књиге допуњавају бројне илустрације и богата опрема.

У овом периоду започета је и опсежнија реконструкција појединих просторија у згради. Преуређен је простор за гаражу, извршена је реконструкција атријума, урађена је стаклом затворена библиотека површине 103 m², у коју је смештено 9.838 књига легатора и оформљена Спомен-соба Легата Константина Коче Поповића и Лепосаве Лепе Перовић. Свакако најзначајнија инвестиција у овом периоду

било је уређење простора за потребе модерне Галерије Архива (2003). Савременим решењем арх. Бојане Ђуровић добијено је 240 m² мултинаменског простора, са одвојеним улазом, излогом, гардеробом и тоалетом, како за потребе галеријског простора, тако и за одржавање стручних радионица и скупова.

Отварањем Галерије, Историјски архив Београда интензивира изложбену делатност и својим модерним поставкама заузима препознатљиво место на културној мапи Београда. У овом периоду Архив је организовао двадесет изложби. Једина гостујућа изложба за то време, „Неоренесансна архитектура у Будимпешти“ (2009), не само да је одговорила наведеним високо постављеним критеријумима, већ је као последицу имала и узвратно гостовање изложбе „Логор Бањица – Логораши“ у Градском архиву Будимпеште (2010).

ИНТЕРНЕТ СТРАНИЦА И ДРУШТВЕНЕ МРЕЖЕ

Препознавши тенденцију савременог доба да се потребне информације најчешће потражују путем интернета, Архив је 2006. године регистровао свој домен, а 2007. пустио прву верзију веб-сајта на адреси www.arhiv-beograda.org, а од 2018. године закупио и домен www.arhiv-beograda.rs.

Мапа сајта обухвата шест основних менија који функционално прате рад Архива: *О нама*, *Фондови и збирке*, *Публикације*, *Изложбе*, *За кориснике* и *Контакт*. Такође садржи и све Програме рада и Извештаје о раду у протеклих десет година. Приликом његове израде тежило се уклапању модерног и традиционалног са елементима динамичког дизајна. Сама структура сајта је тројезична, односно ћирилична и латинична, као и верзија на енглеском језику.

Поред основних информација о ономе што се у Архиву може пронаћи, још на самом почетку направљена је спрега између сајта и базе података *Јанус*, тако да је корисницима омогућено претраживање свих унетих садржаја који су доступни за јавност, до нивоа предмета или документа. Ова могућност је реткост у регионалним, па чак и европским оквирима.

Са корисницима је такође уведена интеракција преко контакт форме, а њих више од 400 добровољно је приступило *e-mail* листи Архива преко које се редовно информишу о новитетима, изложбама, публикацијама итд.

Мапа сајта Архива пратила је током времена програмске активности усмерене на дигитализацију архивске грађе и развоју међународне сарадње, тако да је основни садржај допуњен са четири наменски урађена поддомена: <https://stalnapostavka.arhiv-beograda.org/sr/> – виртуелна изложба по угледу на изложбену поставку Векови Београда /XVI–XX век/ (2014); <https://www.arhiv-beograda.rs/ww1/> – тематски водич кроз грађу посвећену Првом светском рату (2015); <https://holokaust.arhiv-beograda.org> – сајт посвећен активносима међународног пројекта Ескалација у Холокаусту (2016-2017); и <https://www.digitalni.arhiv-beograda.org/login.php> – претрага и преглед *Картотеке житеља града Београда 1922-1954* (2018) и *Збирке црквених матичних књига* (2020).

У развоју нових интернет сервиса, поготово друштвених мрежа, Историјски

архив Београда препознао је могућност и средство за промоцију своје делатности. *Facebook* страница од 2011. године до данас стекла је више од 23.600 регистрованих корисника. Након овог позитивног искуства уследило је отварање налога и покретање активности и на другим друштвеним мрежама *Flickr* (2012), *YouTube* (2014), *Twitter* (2018), а успостављена је сарадња и са Викимедијом Србије (2016).

МЕЂУНАРОДНА САРАДЊА И ПРОЈЕКТИ

Последњу деценију обележила је динамична међународна и регионална сарадња на свим пољима, поготово доласком актуелног директора мр Драгана Гачића (2009).

У склопу сарадње са сродним институцијама у окружењу, Архив је потписао протоколе о сарадњи са градским архивима Сарајева (2012) и Љубљане (2013), Музејом Холокауста из Вашингтона (2016) и Домом руске дијаспоре „Александар Солжењин“ из Москве (2017).

Изложба „Векови Београда“ приређена на словеначком језику „Beograd skozi stoletja“, допуњена је посебним сегментом „Slovinci v Beogradu“ и приказана у Љубљани (2013), Копру (2013) и Марибору (2014); изложба „Освобождение Белграда – 70 лет спустя“ (2015) приказана је у Дому Руске дијаспоре Александар Солжењин, а „Белград - город давних времен“ (2017) на Гогољевом булевару у Москви.

Историјски архив Београда дугогодишњи је члан Међународног архивског савета (*International Council of Archives*), а од 2011. године формално и члан Ц категорије. Међународном центру за архивска истраживања ICARUS придружује се 2012, а европском архивском порталу APEX 2015. године.

Поштујући задате постулате из претходне деценије наставља се интензиван рад на изложбеној и издавачкој делатности. Објављују се публикација на основу грађе Историјског архива Београда: *Лондонски дневник 1945-1946* (2017) и *Дневник 1930-1932* (2020) Косте Ст. Павловића, *Дневник 1915-1918*. Наталије Аранђеловић (2018) и други, као и информативно средство – *Водич кроз легате, личне и породичне фондове Историјског архива Београда* (2017). Публикације се реализују уз сарадњу са стручњацима са историјских института и стручну помоћ професора са Филозофског факултета. Током последње деценије приређено је око тридесетак изложби и штампано је шеснаест публикација, а од 2014. године објављују се и електронска издања публикација.

Овај период обележиле су бројне конференције, скупови и радионице у земљи и иностранству, на којима су презентована искуства архивиста Историјског архива Београда, као и искуства са домаћих и међународних пројеката дигитализације архивске грађе попут *Картона житеља, матичних црквених књига, Јеврејске дигиталне збирке, земљишних књига, плаката* итд.

Историјски архив Београда позиционирао се као и носилац међународног пројекта *Escalating into Holocaust: From Execution Squads to the Gas Van of Sajmište - Two defining phases of the Holocaust in Serbia* (Ескалација у Холокаусту: од стрељач-

ких водова до гасног камиона концентрационог логора на Сајмишту – две одлучујуће фазе Холокауста у Србији). Ово је био први пут да је једној установи културе у Србији пројекат финансирала Образовна, аудио-визуелна и културна извршна агенција (EACEA) Европске комисије, кроз програм „Европа за грађане и грађанке – Активно сећање у Европи 2015”. У оквиру пројекта организовано је шест јавних манифестација, са различитим програмима, у Београду, Нишу, Крагујевцу, Новом Саду, Амстердаму и Стокхолму. Водећи српски и међународни експерти дискутовали су о различитим аспектима културе сећања, истраживања и едукације о Холокаусту.

Са друге стране, водило се рачуна о набавци најсавременије техничке опреме попут четири сервера, два *BookEye* скенера, микрофилмских читача и скенера новије генерације, рол скенера и штампача великог формата, као и три *Storidge*-а за смештај података. Сваки спрат има на располагању мултифункционални уређај за копирање, скенирање и штампање. Обезбеђени су и савремени услови за рад, тако да су канцеларије, Читаоница и Писарница 2019. године потпуно опремљене новим мобилијаром и прилагођене потребама запослених и корисника, па чак и особама са инвалидитетом.

Реконструкција депоа била је највећи инвестициони пројекат Града Београда за једну установу културе у 2019. години. Овом реконструкцијом Архив се сврстао у ред најсавременијих у овом делу Европе.

ЗАКЉУЧАК

Историјски архив Београда је јасно мапирана институција на културној сцени Београда, са препознатљивим индивидуалним обележјем.

Од свог оснивања до данас, за време мандата осам директора, 280 стално запослених службеника Архива и стручњака из разних области имали су велику одговорност, имајући пред собом документа настала од XVI века до данас на српском, немачком, турском, француском, мађарском, руском, италијанском, румунском, хебрејском, латинском и другим језицима, која представљају непроценљиви извор за проучавање историје Београда.

Данас четрдесет двоје стално запослених води рачуна о 2.864 фондова и збирки из домена управе и јавне службе, правосуђа, просвете, културе, привреде и банкарства, друштвено-политичких организација, верских установа итд, а посебан изазов представљају 36 породична и лична фонда, 22 легата и 24 збирке. Најстарији документ „Дијалог Османлије и Хришћанина” датира из друге половине XVI века, написан је на турском језику и говори о војно-политичкој ситуацији у Европи. Сва ова вредна грађа смештена је у два модерна климатизована депоа укупне површине 2.400 квадратних метара, у укупној дужини од око 14 километара архивске грађе.

Посао сређивања и обраде архивске грађе данас обавља само тринаест за-

послених, већина са звањима вишег архивисте, четворо је задужено за рад спољне службе, а шесторо за службу депоа. Књиговезница и лабораторија за конзервацију свела се на по само једног вишег рестауратора.

Сређена и обрађена архивска грађа даје се на увид у Читаоници и Писарници Архива. У Читаоници на годишњем нивоу истражује око 500 домаћих, али и страних истраживача, ради припреме семинарских, дипломских, мастер или докторских радова, као и они са академским звањима ради истраживања. Поред архивске грађе на располагању им стоји и библиотечки фонд са 34.000 јединица, од којих је 9.430 у основном фонду, као и 143 старе и ретке књиге.

Много бројнију групу корисника, више од 8.000 на годишњем нивоу, чине грађани који покушавају да реше своје правне проблеме: прибаве копије загубљеног сведочанства, изгубљеног уговора или потврде о откупу стана и слично.

Одговорност архивиста не лежи само у грађи и корисницима који су у Архиву, већ и у поступку стручног надзора који се обавља над 2.226 активних регистратура на широј територији Београда.

Архив је током свог постојања реализовао преко 86 изложби, самостално или кроз сарадњу са домаћим и међународним институцијама културе. Оне су успешно презентоване како у земљи, тако и ван граница Србије - у Словенији, Мађарској, Русији итд. О значају тих изложби говоре и сама имена која су их отварала, од председника Републике Србије, преко градоначелника Града Београда, министра, директора Унеска, амбасадора, до знаменитих личности из домена српске културе. Архив је публиковао 115 монографија, водича, каталога изложби итд. Изузетном квалитету објављених публикација допринела је сарадња с научним институцијама. Приређивачи, аутори уводних студија или предговора често су били академици, истакнути професори историје са Филозофског факултета и стручњаци са историјских института. Публикације су објављиване и у сарадњи са другим институцијама попут Архива Србије, Архива Југославије, Архива САНУ, Библиотеке Града Београда, Завода за заштиту споменика културе Града Београда, Института за политичке студије, Музејом аутомобила, Карић фондацијом, па чак и Обједињеним московским архивима.

На званичном сајту Архива доступно је и 16 публикација у електронском облику, а на каналу *YouTube* скоро 60 документарних филмова који прате програмску делатност Архива.

У последњој деценији, уз редовне програмске делатности као и рад на сређивању и обради архивских фондова и збирки, Архив је поред пет домаћих био и носилац једног од три међународна пројекта дигитализације архивске грађе. Захваљујући овим пројектима на дигиталном репозиторијуму коме се може приступити преко званичне интернет странице Архива са било које тачке у свету, може се погледати 1.800 фотографија, 309 плаката, 1.009.031 картона житеља, 494 црквене матичне књиге, 3.536 записа са пратећом документацијом о жртвама логора на Сајмишту, као и 500.000 доступних информација о архивској грађи.

Сви ови пројекти били су подржани и од Министарства културе РС, Министарства правде РС, као и Секретаријата за културу Града Београда.

Усвајањем *Закона о архивској грађи и архивској делатности*²⁴ 2020. године, којим је Архиву Србије враћена матичност, Историјски архив Београда као престонички архив, по примеру бројних европских градских архива²⁵, остао је и даље под управом свог оснивача – Града Београда.

Град је најавио и нова улагања у доградњу новог објекта. Тим проширењем омогућили би се даљи пријем и смештај нове архивске грађе, будући да су тренутни капацитети смештајног простора 99% попуњени. А да би циљеви Архива на очувању културног и историјског наслеђа Београда и Србије, као и његовој афирмацији, могли потпуно да се остваре, неопходно је и хитно повећање броја стручног кадра.

Историјски архив Београда је током своје дугогодишње делатности био иницијатор оснивања Друштва архивских радника Србије, покретач часописа *Архивски преглед* и дуги низ година узор читавој архивској служби земље. За своје заслуге награђен је бројним признањима од којих издвајамо Изванредни Златни бечуг (2011) који се додељује за трајни допринос култури града. У години великог јубилеја награђен је и Сретењским орденом трећег степена за изузетне заслуге за Републику Србију и њене грађане, у очувању културног и историјског наслеђа, што пред његове запослене ставља још већу одговорност за даљи развој институције.

И за крај, цитираћемо речи новинарке Данијеле Мучибабић: „Кад би се повела расправа о томе где је срце Београда, пало би безброј различитих одговора. На питање где се налази његово памћење, само је једно исправно рећи - у Историјском архиву Београда!“

²⁴ *Службени гласник Републике Србије*, бр. 6/2020.

²⁵ Градски архиви Будимпеште, Келна, Амстердама и Москве.

Zorica SMILOVIĆ

Snežana LAZIĆ

HISTORICAL ARCHIVES OF BELGRADE 75 YEARS SINCE ITS FOUNDING

Summary

Historical Archives of Belgrade celebrates a great jubilee - 75 years since its founding on September 26th in 2020. That is the occasion to present its hitherto achievements, but also to reconstruct its past more completely, to view critically its whole work, and to set new objectives for the future.

With a desire to present professional but also creative abilities of the employees in all organizational units of the Archives once more, a convenient monograph was prepared that will be published until the end of the year. By preparing this publication members of the editorial board supplemented rich history of this institution with new knowledge and data and gave cross-sectional view of the significant achievements in the area of arrangement, processing, preservation, and digitisation of archival materials, and exhibiting and publishing activity of the Archives.

Basing their work on data presented in the monograph the authors of this text wanted, on this occasion and in this way, to remind us of those first 75 years.